

УДК 341.211(477)-057.341"1991/2022":32.019.52
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-43-1>

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПОЛІТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПЕРШИХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Водотика Сергій Григорович,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії, археології та методики
викладання
Херсонського державного університету
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

Савенок Людмила Андріївна,
*кандидатка історичних наук, доцентка,
викладачка
Херсонський політехнічний фаховий коледж
Національного університету «Одеська політехніка»
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

Метою дослідження є аналіз оцінок українцями наслідків діяльності перших президентів України після відродження незалежності у 1991–2019 роки. **Методи дослідження** зумовлені двома обставинами. По-перше, в основу статті покладено дані першого спеціального соціологічного опитування стану історичної пам'яті українського народу, проведеного в січні 2023 р. Відповідно, застосовані методологічні й методичні прийоми використання соціологічних матеріалів в історичних дослідженнях. По-друге, матеріали опитування розглядаються як зріз еволюції модерної історичної пам'яті українського народу у специфічних умовах повномасштабної російської агресії. **Результати дослідження.** Дані соціологічного опитування, проведеного авторитетною установою на основі коректно сформованої репрезентативної вибірки, створюють достовірну джерельну базу для вивчення стану історичної та суспільно-політичної свідомості українців станом на дев'ятий рік російсько-української війни. Природно, що боротьба українського народу за збереження української незалежної держави, самого існування українців на своїх етнічних землях істотно вплинула на оцінки респондентами політичної спадщини перших п'яти президентів України. Разом з тим час війни віддзеркалює своєрідну точку біфуркації у поступі історичної пам'яті. У цілому погляди опитаних українців свідчать про адекватні оцінки політичного шляху України протягом 1991–2019 рр. Це відобразилося у позитивних оцінках діяльності Л. Кравчука (баланс позитивних і негативних оцінок складає +5%) і В. Ющенка (баланс +17%) та негативних оцінках Л. Кучми (баланс -5%) і В. Януковича (баланс -84%). Негативна оцінка П. Порошенка (баланс -19%) зумовлена, очевидно, його перебуванням наразі в публічній політиці у ролі лідера опозиції. Також вона є свідченням чималих розбіжностей у поглядах респондентів залежно від рівня освіти, майнового стану, регіону основного місця проживання. **Висновки.** Результати опитування доводять, що процес формування модерної історичної пам'яті українського народу йде у прогресивному напрямку, хоча й не без проблем. Війна суттєво прискорила позитивні зрушення в історичній пам'яті. Матеріали соціологічного дослідження 2023 р. заслуговують на подальше вивчення й використанні в наукових працях і державній політиці щодо формування історичної пам'яті громадян України.

Ключові слова: історична пам'ять, соціологічне опитування, позитивний і негативний баланс, президенти України.

CITIZENS' ATTITUDES TOWARDS THE POLITICAL HERITAGE OF THE FIRST PRESIDENTS OF UKRAINE AS A COMPONENT OF UKRAINIAN NATIONAL MEMORY

Vodotyka Serhiy Hrigorovich,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of History, Archeology and
Teaching Methods
Kherson State University
sergijvodotyka@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6011-6468*

Savenok Lyudmyla Andriivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer
Kherson Polytechnic Professional College
of Odesa Politechnic National University
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

The purpose of the study is to analyse Ukrainians' assessments of the consequences of the first presidencies of Ukraine after the restoration of independence in 1991. Research methods. Two circumstances determine the research methods. Firstly, the article is based on the data of the first sociological survey of the state of historical memory of the Ukrainian people, conducted in January 2023. Accordingly, methodological techniques for using sociological materials in historical research were applied. Secondly, the survey materials are considered a cross-section of the evolution of the modern historical memory of the Ukrainian people in the specific conditions of full-scale Russian aggression. Results of the study. The data of a sociological survey conducted by a reputable institution based on a correctly formed representative sample create a reliable source for studying the state of historical and socio-political consciousness of Ukrainians in the ninth year of the Russo-Ukrainian war (started in 2014). Naturally, the struggle of the Ukrainian people to preserve the Ukrainian independent state and the very existence of Ukrainians on their territories significantly influenced respondents' assessments of the political legacy of the first five presidents of Ukraine. At the same time, the war situation reflects a kind of bifurcation point in the progression of historical memory. In general, the views of the polled Ukrainians indicate adequate assessments of Ukraine's political path from 1991 to 2019. This is reflected in the positive assessments of Leonid Kravchuk (balance of positive and negative assessments is +5%) and Victor Yushchenko (balance +17%) and negative assessments of Leonid Kuchma (balance -5%) and Victor Yanukovych (balance -84%). The negative assessment of Petro Poroshenko (balance -19%) is obviously due to his current presence in public politics as the opposition leader. It is also evidence of considerable differences in respondents' views depending on their level of education, property status, and region of primary residence. Conclusions. The survey results prove that the process of forming the modern historical memory of the Ukrainian people is progressing, although not without problems. The war significantly accelerated positive changes in historical memory. The materials of the 2023 sociological survey deserve further study and use in scientific works and public policy on the formation of the historical memory of Ukrainian citizens.

Key words: historical memory, sociological survey, positive and negative balance, presidents of Ukraine.

1. Вступ

Російсько-українська війна і передусім час повномасштабної агресії Росії з 24 лютого 2022 р. наочно засвідчили, що визначальну роль у відсічі ворожої навали відіграв український народ. Саме рішучість і самовідданість громадян у лавах ЗСУ, волонтерських структурах, під обстрілами на лінії зіткнення і в тилу, їх щоденна боротьба за життя, за хліб, змусили Захід прийти на допомогу Україні. Така поведінка абсолютної більшості українців свідчить про належну оцінку історичного досвіду періоду відновлення незалежності української держави.

Водночас серед експертного середовища існують небезпідставні побоювання щодо певного поширення серед українців радянських і пострадянських настроїв і міфів, що стало однією з причин «втраченого часу» 1991–2022 рр. Мається на

увазі вступ України до НАТО та ЄС, проведення демократичних ринкових, соціально орієнтованих реформ, неодноразові відкати від курсу побудови сучасної демократичної держави та олігархічні реванши тощо. У мирні часи парламентські та президентські вибори дають об'єктивну оцінку міри усвідомлення суспільством історичних уроків і знакових, найважливіших подій нещодавнього минулого. У часи війни демократичні вибори неможливі, а між тим саме після початку повномасштабної агресії Росії в суспільній свідомості відбулися кардинальні зміни. Власне цим і обумовлений наш допис.

Метою дослідження є аналіз міри усвідомлення українським народом уроків знакових подій історії України часів відновлення незалежності в часи повномасштабної агресії Росії на основі оцінок політичної спадщини перших п'яти

президентів України 1991–2022 років. Відповідно, **науково-дослідницькими завданнями** є з'ясування адекватної методології аналізу змін суспільної думки про недавнє минуле у часи історичних випробувань, виокремлення належної джерельної бази, визначення провідних рис оцінки українцями першого тридцятиліття незалежної України у контексті політичної діяльності президентів і, головне, уроків і досвіду, які засвоїли громадяни. У практичному плані стоїть завдання подати рекомендації історичному загалу щодо удосконалення методів і змісту формування колективної історичної пам'яті українського народу.

В основу **методології дослідження** покладено засадничі принципи історичного знання. По-перше, зауважимо, що в останній час в оцінках причин історичних траєкторій недавнього минулого дослідники зосереджують першочергову увагу на діяльності лідерів, політичної бізнес чи інтелектуальної еліти. При цьому перевага надається дослідженням мікро-, локального тощо рівнів (Верменич, 2012; Ясь, 2019) при уникненні гранд-нарративів (Галенко, 2012; Галушка, 2013). Природно, що автори не заперечують значення мікро- чи локальної, регіональної тощо історії як частини історичного пізнання. Йдеться про міру того чи іншого напрямку у вивченні минулого. Але саме узагальнюючі праці (гранд-нарратив) в першу чергу формують уявлення суспільства про наслідки історичних подій, врешті особисту відповідальність за долю країни, за голосування на виборах зокрема. Доки критична більшість українців не перестане робити свій вибір «по приколу» і не «включить голову» Україну чекають не магістральний шлях до Заходу, а манівці блукання між Сходом і Заходом, підтримка популістів з відповідними наслідками.

По-друге, сьогодні вкрай актуальним залишається розуміння реального стану усвідомлення українцями взаємозв'язку між політичними подіями 1991–2021 років і початком повномасштабної агресії Росії 24 лютого 2022 р. Ніхто наразі не відміняв максими Карла Клаузевіца про те, що «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими засобами» (Клаузевіц, 2018: 23). Не менш актуальною є й інша думка німецького військового теоретика про те, що «війна... належить до сфери суспільного життя» (Клаузевіц, 2018: 163), тобто у воєнний час суспільно-політичні процеси продовжуються і навіть прискорюються. І далі «Війна є зіткненням великих інтересів, які розв'язуються кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних конфліктів» (Клаузевіц, 2018:163). У цьому сенсі історія України часів повномасштабної агресії Росії нерозривно пов'язана як з попереднім періодом, а й у значній мірі визначає повоєнні часи.

Історіографічний огляд. Література з аналізом причин, змісту і наслідків головних подій історії України 1991–2021 рр. величезна. У нашому дослідженні звернемо увагу на найбільш змістовні монографії, в яких професійно розглядаються Помаранчева революція

(Кульчицький, 2005) непростий трансформаційних шлях України від мороку комуністичного тоталітаризму до магістрального шляху людства (Кульчицький, Міщенко, 2018), обґрунтовується нагальна необхідність розірвання «братерських обіймів» Росії (Якубова, 2023) складні стосунки незалежної України з євроатлантичними структурами (Віднянський, 2023) тощо. Дослідниками проаналізовано абсолютну більшість значимих подій тридцятилітньої історії незалежної України. Водночас наголосимо, що проблема динаміки ставлення українців до найважливіших подій історії України та усвідомлення ними відповідного історичного досвіду не отримала належного висвітлення.

Джерельна база. Для реалізації мети було залучено матеріали соціологічних опитувань, дані яких вважаються істориками достовірним історичним джерелом і порівняно широко використовуються дослідниками (Скляр, 2009). Природно, що з соціологічних досліджень суспільної думки варто використовувати опитування знаних соціологічних інституцій, результати досліджень яких транспарентні, пройшли випробування часом, визнаються вітчизняним і світовим науковим співтовариством достовірними й об'єктивними.

Автори обрали для дослідження дані опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в січні 2023 р. щодо сучасного стану історичної пам'яті українського народу. Відповідні матеріали виявлені в електронних ресурсах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023). Соціологи з'ясували значне коло аспектів сучасної історичної пам'яті українців – зацікавленість історією України, найбільш популярні інформаційні ресурси, стан власне історичної пам'яті в діапазоні від Київської Русі до початку повномасштабної агресії Росії, ставлення до державної політики у сфері історичної пам'яті, підтримка декомунізації, ставлення до перейменування топонімів. Наголосимо, що дані опитування створюють унікальну джерельну базу для виявлення стану історичної пам'яті українського суспільства на другий рік повномасштабної російсько-української війни. Цей масив інформації вартий розлогого монографічного аналізу. У пропонованій статті було використано лише ту частину відомостей опитування, які стосуються оцінки українцями діяльності перших п'яти президентів після відновлення незалежності у 1991 році.

2. Загальні оцінки діяльності перших п'яти президентів України

Діяльність президентів до сьогодні є одним з визначальних факторів політичного життя України. Президентські вибори стали провідними віхами суспільно-політичного поступу і деякі автори небезпідставно розглядають новітню історію України за роками президентства певної особи.

За матеріалами проведених у січні 2023 р. соціологічних опитувань (ставлення до В. Зеленського не з'ясували) найбільшою популярністю серед президентів періоду 1991–2022 років користується Л. Кравчук (Президент України у 1991–1994 рр.) з арифметичним позитивним балансом +17%, друге місце посів В. Ющенко (Президент України у 2005–2010 рр.) з позитивним балансом +11%. Інші президенти отримали негативну оцінку, хоча з різним мінусом.

Очікувано, що найбільш негативно респонденти оцінили політику В. Януковича (Президент України у 2010–2014 рр.) – негативне сальдо симпатій та антипатій складає 84%, далі йде П. Порошенко (Президент України у 2014–2019 рр.) з негативним балансом у 19% і очолює список Л. Кучма (Президент України у 1994–2005 рр.) з негативним балансом у 5% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 16–17).

Відразу наголосимо, що оцінки українців станом на січень 2023 р. у значній мірі обумовлені форс мажорними обставинами широкомасштабної агресії Росії. Ця обставина суттєво корегує погляди українців на недавнє минуле, але не знижує їх значимість. Безумовно, аналіз відомостей опитування населення України в січні 2023 р. має враховувати цю особливість джерела.

Отже, погляди українців на політичну спадщину президентів України 1991–2022 рр. в цілому очікувані. Хоча дещо несподівано виглядають позитивні оцінки Л. Кравчука і особливо В. Ющенка. Безперечно, за президентства Леоніда Макаровича Україна відновила незалежність у виважений політико-юридичний спосіб, зуміла уникнути, на сьогодні можна сказати відкласти на 23 роки, війну з Росією. При цьому в усіх цих подіях особиста роль Л. Кравчука була щонайменше значною. Водночас не слід залишати поза межами наукового аналізу факт втрачених можливостей у сенсі запровадження стандартів західної цивілізації, хоча у 1991–1993 рр. відносно «вікно можливостей» у цьому сенсі було як мінімум вкрай обмеженим через комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин. Йдеться передусім про нерозуміння і небажання «верхів і низів» обрати шлях реформ, а не «пройти між крапельками дощу». Власне саме тому Л. Кравчук достроково втратив посаду. Втім, цей урок не був засвоєний наступниками, які воліли «робити, не роблячи» нібито реформи. І український електорат такий варіант влаштовував.

Чи не в найбільшій мірі таку політику уособлював Віктор Ющенко, який не зміг використати суспільний підйом, викликаний перемогою Помаранчевої революції. Олігархи й прихильники «руського мира» зберегли свої позиції, зло залишилось непокараним. Надії суспільства на проведення швидких реформ не здійснилися. Все це забезпечило перемогу на президентських виборах 2010 р. В. Януковича та перший реванш олігархів.

Лише Євромайдан не дозволив перетворити Україну на Білорусь.

Оцінки респондентами Л. Кучми, очевидно, визначилися створенням за його каденції олігархічно-корумпованої системи в Україні, збереження якої до сьогодні становить співмірну з Росією загрозу Україні. Не менше дратує «маленького українця» участь у розкраданні народного майна друзів і родичів Л. Кучми, відверті маніпуляції в політиці – достатньо згадати формулу «1+1=1» щодо намагань залишитись президентом на третій термін всупереч Конституції України. Лише героїзм опозиції й опозиційних депутатів перешкодили цьому. Організаторів маніпуляцій так і не покарано.

Не зміг Л. Кучма (становлення його як особистості пройшло у радянському ВПК) досягнути безпеки «двовекторної» зовнішньої політики, загравання з Росією, що врешті-решт призвело до конфлікту навколо Тузли, «плівок Мельниченка» і особистого приниження і перед Заходом, і перед Росією. Скажімо, підписана ним як автором книга «Україна – не Росія» вийшла запізно, лише у 2003 р. й видана російською мовою у Москві. Український переклад, теж виданий у Москві, з'явився у рік Помаранчевої революції (Кучма, 2004). Вона стала своєрідним маніфестом одвічного шляху більшості «праведних гетьманів» і президентів України – від дружби (союзу) з Московією до розуміння смертельної небезпеки «братніх обіймів». Ця очевидна істина прийшла до другого президента запізно і залишилась незасвоєним уроком для більшості українців до 24 лютого 2022 р.

Неочікуваним виявилось в цілому негативне ставлення до Петра Порошенка, політична спадщина якого у значній мірі визначає сьогодення. І хоча Петро Олексійович далекий від шевченківського «омріяного Вашингтону», але не можна заперечувати роль цього освіченого, досвідченого й професійного політика у Євромайдані у створенні нової української армії, розгортанні ракетної програми, рішучому і конституційно закріпленому курсі на Захід, декомунізації. Врешті сутність гасла 5-го президента «Армія, мова, віра» лише в умовах повномасштабної війни поступово стає зрозумілою суспільству.

Від'ємний баланс П. Порошенка «стоїть на трьох штиках» політичної історії України – не виправдалися очікування пострадянського електорату на чудо після Євромайдану, зволікання з проведенням перетвірливих реформ і передусім ліквідація олігархічної системи та недооцінка небезпеки олігархічного реваншу.

Розглянемо оцінки населення більш детально – вони далеко не однорідні. Скажімо, опитування зафіксувало щодо Л. Кравчука 55% позитиву і 38% негативу, щодо В. Ющенка 53% ставляться позитивно і 42% негативно, Л. Кучма набрав 45% позитиву і 50% негативу, П. Порошенко має 39% позитивних оцінок і 57% негативних. Лише спадщина В. Януковича виглядає однозначно – 7% ставляться позитивно і 91% негативно (Історія та

державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 17). Більш детальний аналіз дозволяє «розкрити» ці загальні цифри. Почнемо з першого президента України.

3. Детальний аналіз оцінки діяльності Леоніда Кравчука

Серед вікових категорій респондентів особлива різниця в оцінках політичної спадщини Л. Кравчука відсутня – найбільш позитивне ставлення виявила молодь (18–29 років) і старші люди (70+ років) – 57% і 61% відповідно. Молодь отримала освіту вже за умов повноцінного функціонування національної освіти, а старші люди на власному життєвому досвіді переконалися у згубності «реального соціалізму» для долі України й українців.

Найменш позитиву Леонід Кравчук отримав серед осіб найбільш працездатного віку 30–39 років (+52%) і 40–49 років (+46%), що можна пояснити їх «безпосереднім знайомством» з гострими соціальними проблемами української дійсності початку 1990-х років та розумінням того, що до формування підвалин сучасних негараздів причетний перший президент.

Освітній рівень опитаних помітно впливає на їхні візії – серед осіб з вищою освітою позитивні оцінки виставили 59%, а серед осіб без професійної освіти – 50% або на 1/10 менше (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Очевидно, що освічені громадяни розглядають Леоніда Макаровича передусім як чільного діяча відновлення незалежності України, а неосвічені покладають на нього відповідальність за нездійснені мрії про заможне життя в заможній країні.

Втім, не всі вище зазначені спостереження підтверджуються думкою різних категорій громадян за майновим станом (майновий стан визначається самооцінкою). Так, серед бідних (не вистачає коштів на їжу або вистачає лише на їжу) позитивно оцінюють діяльність Л. Кравчука 59%, а серед заможних (можуть купувати деякі коштовні речі або все, що хочуть) 52% або на 1/8 менше порівняно з бідними. Інакше кажучи, в оцінці політичної спадщини Л. Кравчука суто матеріальні чинники не відіграють вирішальної ролі.

Не впливає на оцінку Леоніда Макаровича і регіональний вимір, що дещо корегує розповсюджені стереотипи про нього як «західняка». В реальності бачимо навіть протилежну картину – на Заході (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області) до нього позитивно ставляться 53% опитаних, в Центрі (м. Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області) – 56%, на Півдні (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) – 55% і на Сході (Харківська, підконтрольні Україні частини Донецької і Луганської

областей) – 56%. На нашу думку, майже однаковий процент прихильності по регіонах України обумовлений біографією цього політичного діяча. Народився і перші роки життя провів на Рівненщині, сформувався як людина і політик у Києві, а праця в апараті української філії центрального комітету правлячої комуністичної партії багато в чому визначила особливості його як політика.

І хоча Л. Кравчук зберіг кращі риси українського селянства (розважливість, вміння не впадати у відчай, гумор, хитруватість, непоказні мужність і любов до України), селяни ставляться до нього менш прихильно ніж городяни (52% і 56% відповідно) або на 1/12 менше (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19).

Отже, рівень схвалення/несхвалення порівняно рівномірно розподіляється серед основних соціальних груп респондентів – за віком, освітою, майновим станом, регіоном, місцем проживання. Це можна пояснити невеликим терміном президентства, порівняно значним хронологічним проміжком між часом каденції Л. Кравчука і часом опитування, що дещо вгамувало оцінки українців, дозволило порівняти його діяльність з наступниками, вплинула й освіта незалежної України. Інакше кажучи, українці в цілому адекватно оцінили роль Л. Кравчука в історії України, віддавши належне позитиву і негативу в його політичній спадщині. Це дозволяє першому президенту перебувати на чільному місці в історії України та історичній національній пам'яті, причому з часом його роль буде лише зміцнюватися і змінюватися в бік покращення.

4. Політична спадщина Л. Кучми за оцінками опитаних респондентів

Більш неоднозначна ситуація з оцінками політичної спадщини другого президента України Леоніда Даниловича Кучми, який наразі єдиний з президентів повністю відбув дві каденції. Власне цивілізаційний вимір президентства Л. Кучми вже розглянуто. Це спроба дати науковий зріз історичної пам'яті, притаманний лише історикам-професіоналам. Щодо оцінок у координатах пересічного громадянина, то він отримав негативний баланс у 5% голосів респондентів. Важливо усвідомити, що початок його президентства приходить на 1994 р., на період гострої соціально-економічної кризи з фантастичними зарплатами у мільйони купоно-карбованців (годішньої валюти), небачених інфляції, затримок зарплати чи видачі її товарами до горілки включно, безробіття, зубожіння основної маси населення, корупції, безкарним розкраданням державної власності та іншими гримасами «дикого капіталізму».

Протягом 1994–2004 рр. відбулась стабілізація соціально-економічного становища, запроваджено гривню як національну валюту, помітно покращилось матеріальне становище більшості громадян і фантастично зросли статки олігархів, сформувалась олігархічна суспільна система з сировинною орієнтацією економіки, відбувся

подальший розквіт корупції, свавілля і всесилля влади, що викликало низку політичних криз, найбільший розголос серед яких мали вбивство журналіста Г. Гонгадзе, півки Мельниченка і сутички з поліцією під час акції «Україна без кучми» 2000–2001 рр., що стало «генеральною репетицією» майданів. Завершилося все поразкою кучмізму, але олігархічна система зберіглася.

Невизначеність цивілізаційного вектору розвитку України і бажання зберегти статки і вплив після відставки привело до намагання шляхом фальсифікацій результатів президентських виборів привести до влади ставленика донецького мафіозного клану і Кремля В. Януковича. Ця спроба закінчилась загальнонаціональною кризою і перемогою Помаранчевої революції. В момент реального балансування країни на межі громадянської війни, причому буквально на краю безодні, Леонід Данилович вчинив як відповідальний політик і доклав зусиль до мирного вирішення конфлікту. Втім опитування не фіксувало мотиви тих чи інших оцінок і ми можемо проаналізувати лише підсумок оцінок громадянами усіх цих обставин.

Так, серед вікових груп позитивно оцінює Л. Кучму лише дві категорії з шести виділених при опитуванні – це наймолодші (18–29 років) і найстарші (70+ років) – відповідно +4% і +8%. Різниця між ними у два рази, скоріше за все, пояснюється тим, що старші люди пам'ятають покращення життя в роки завершення каденції президента, а наймолодші це засвоїли з підручників історії. А ось люди працездатного віку, які на власній долі відчули всі «принади» політики «батька українського олігархату», більш стримані у своїх оцінках – респонденти віком 50–59 років та 60–69 років у підсумку дали -16% (це втричі більше, ніж загальна негативна оцінка у -5%). Оцінка громадян віком 30–39 років становить -7% і віком 40–49 років -2%, що в цілому корелюється із середніми показниками. Отже, діапазон оцінок різних вікових груп складає від +8% до -16%. До таких майже діаметрально протилежних оцінок можна додати й думки громадян за статтю – серед чоловіків це -14%, а серед жінок це +2% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Цю різницю пояснити важко.

Натомість результати відповідей вибірки за освітою цілком передбачувані – особи лише з загальною середньою освітою (тобто ті, хто не має стійких професійних навичок і приречені на переважно некваліфіковану працю) засвідчили позитивний баланс у +20%. Респонденти із середньою спеціальною освітою (зайняті переважно кваліфікованою працею) негативно ставляться до Л. Кучми (негативний баланс 4%), а серед осіб з вищою освітою негативний баланс склав аж 15% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Тобто залежно від

рівня освіти різниця в оцінках сягає 1/3 відповідей, що обумовлено задоволенням осіб з недостатньою для сьогодення освітою появою за часів Л. Кучми будь-якої роботи. А особи з середньою і вищою фаховою освітою були незадоволені характером праці та заробітками, що є безпосереднім наслідком олігархічної економіки – адже саме завдяки низькій оплаті праці олігархи отримували надприбутки, які дозволяли давати хабарі владі, утримувати підконтрольні ЗМІ, купувати футбольні клуби та церкви для набуття власного позитивного іміджу.

Ця тенденція кореспондується з відповідями груп за майновим станом – серед бідних баланс складає -1%, серед середнього класу (за вітчизняними мірками – вистачає доходів на їжу, одяг і невеликі заощадження) -2% і серед заможних – 18% (рекорд негативу). Як бачимо, різниця в оцінках між бідними і заможними складає 1/6 або 17%. Отже, чим респондент вище освічений і заможний, тим краще він розуміє згубність існуючої олігархічної системи і необхідність ліквідації олігархії та переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки.

Найбільш наочно про щонайменше неозначеність ставлення українців до політики Л. Кучми свідчать відповіді респондентів за регіонами проживання. Так, на Заході баланс позитивних і негативних оцінок становить -9%, в Центрі він -17%, на Півдні +5%, на Сході +15% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 19). Ці числа свідчать, що між регіонами України зберігаються відмінності в історичній пам'яті. Це непогано тому, що дозволяє пом'якшити в цілому регіональні крайнощі в оцінках окремих історичних подій й особистостей. Безумовно, негативне ставлення до Л. Кучми в Центрі і на Заході пов'язане з його несприйняттям усього українського і зокрема української мови. Достатньо згадати президентські вибори 1994 р., на які він йшов під маніпулятивним гаслом «надання російській мові офіційного статусу», діяльність пріснопам'ятних україножерів і агентів Росії В. Медведчука, Д. Табачника та інших ворогів України, які з'явилися на політичній арені саме у часи «кучмізму». Виборці ж Півдня і Сходу зазначене гасло про офіційний статус російської мови (цей статус ніхто не відміняв) трактували як надання російській мові статусу державної та повернення до мовної ситуації часів СРСР, в якій їм простіше було існувати. Тому й негативу менше.

Не слід забувати й те, що Л. Кучма першим запровадив згубну для демократичного суспільства практику підкупу депутатів Верховної Ради України, перетворення парламенту на придаток президентської влади. Це сумна традиція зберігається донині.

Таким чином, аналіз відповідей респондентів щодо політичної спадщини другого президента свідчить, що в цілому у пам'яті українців «Данілич» отримав заслужену негативну оцінку.

Водночас лише окремі сегменти українського суспільства (освічені, заможні, мешканці Заходу і Центру) усвідомлюють сутність «кучмізму» і створеного ним олігархічного устрою суспільства.

5. Аналіз відповідей опитаних громадян щодо політичної діяльності В. Ющенка

Третій Президент України Віктор Ющенко згідно з опитуваннями отримав загальну позитивну оцінку 53% респондентів, негативну 42% з позитивним балансом +11%. На нашу думку, з Віктором Ющенком повторився історичний парадокс Микити Хрущова – обидва у пам'яті значної частини населення отримали далеко не компліментарні оцінки, не дивлячись на реальні здобутки. Скажімо, М. Хрущов став фактичним руйнівником сталінізму і лише сибірські вуглеводи відклали на чверть століття розпад СРСР, а В. Ющенко почав на державному рівні процес перетворення колишньої радянської України в українську державу, відходу від Росії та зближення із Заходом. У контексті формування модерної національної свідомості та історичної пам'яті саме вшанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, відповідна полеміка в суспільстві, визнання Голодомору геноцидом в Україні і світі стали своєрідним тригером у усвідомленні українським суспільством своєї етнічної і національної самоідентифікації. Автори були свідками й учасниками того, що саме в цей час українська спільнота істориків пройшла одну з перших засадничих точок неповернення, відмови від «руського мира» і долучення до Заходу. Другою такою точкою за президентства В. Ющенка і для істориків, і для суспільства стала невдала спроба «примирення ветеранів УПА і Великої Вітчизняної війни» у 2005 р., причому широке обговорення «примирення» за наслідками нагадувало ситуацію з відзначенням 75-річчя Голодомору. Саме так, поразки теж є частиною шляху до перемоги.

Проаналізуємо оцінки респондентів. Серед вікових груп третій президент отримав схвальні відгуки в діапазоні від +29% (група 70+ років) до +5% (40–49 років) за винятком осіб 60–69 років, яка виставила 46% позитивних і 48% негативних оцінок з підсумком -2% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18). Можливо, що вікова категорія свідомих учасників та прихильників Помаранчевої революції (тоді їм було 40–45 років) не пробачила Віктору Андрійовичу загубленого «вікна можливостей» зміни стратегічного вектору поступу України.

Майже діаметрально протилежні думки висловили групи за освітою і майновим станом. Очікувано, що серед недостатньо освічених і бідних панують стримано негативні оцінки (у підсумку -1% серед осіб із загальною середньою освітою і +2% серед бідних). А в середовищі осіб з вищою освітою позитивний баланс складає +20% і серед заможних +24%. В цьому немає нічого дивного,

бо так завжди було в історії і Україна не була, не є і не стане винятком – достатньо пригадати соціальне обличчя прихильників всіх вітчизняних популістів-зрадників від часів Івана Брюховецького до Віктора Януковича.

Небезпека полягає також в тому, що такі настрої підтримуються значною частиною населення Півдня і Сходу України. Різниця в ставленні до В. Ющенка в регіональному розрізі сягає 55% - від +37% на Заході до -18% на Сході (в Центрі +17% і на Півдні -9%). Очевидно (і про це свідчить не лише вищенаведене), що смертельна небезпека нинішньої російської агресії не усунула, а лише приглушила деякі суспільні протиріччя (бідні – багаті, освічені – неосвічені, Захід – Схід тощо). Про це не слід забувати, бо за умов соціальних потрясінь (воююча країна не зможе їх уникнути в найближчі часи) вони проявляться, якщо вже не проявляються.

Так, під час опитування серед респондентів було виділено три групи залежно від участі в масовій евакуації – «не переїжджали», «переїхали» і «переїжджали, але повернулися». І несподівано для авторів у ставленні до політичної спадщини В. Ющенка розбіжність оцінок сягнула 1/3: серед тих, хто «переїжджав, але повернувся» позитивний баланс склав +21%, а серед категорії, що «переїхали» +14%. Така статистика, якщо уникнути сумнівних спроб раціонально пояснювати нераціональні складові історичної пам'яті, лише підтверджує тезу про те, що в часи агресії Росії закономірно інтенсифікувався процес позитивних змін у формуванні модерної історичної пам'яті. Але цей процес далекий від завершення. Власне закономірно, що це спостереження у повній мірі відноситься до В. Ющенка, за каденції якого у значній мірі й розпочався цей процес. Прискорення позитивних змін історичної пам'яті відбулося вже внаслідок Євромайдану, що пов'язаний з наступним президентом.

6. Політична діяльність В. Януковича в оцінках громадян

Четвертий президент В. Янукович є яскравим наслідком всевладдя олігархії. Причому він доклав чималих зусиль до двох майданів і став уособленням всього того, чого сучасні українці хочуть позбутися або забути. Але забувати про нього аж ніяк не варто заради того, щоб українці більше на виборах так не помилялися.

Нагадаємо, що у першому турі президентських виборів 17 січня 2010 р. В. Янукович набрав 35,32% голосів виборців, перемігши 17 кандидатів на будь-який політичний смак, в тому числі Ю. Тимошенко (25,05% голосів), С. Тягнибока (13,06% голосів), А. Яценюка (6,96% голосів). У другому турі за нього проголосувало вже 48,95% виборців, що дозволило йому доволі впевнено перемогти харизматичну в ті часи Юлію Тимошенко, яка отримала 45,47% голосів (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 17 січня 2010 р.). В. Януковичу віддали перевагу в Криму, на Дніпропетровщині, Донеччині, Запоріжчині, Луганщині, Миколаївщині, Одещині, Харківщині.

Саме за нього проголосували і херсонці – у I турі він зібрав 40,4% голосів, у II – 59,98%.

Наразі наші земляки під російськими обстрілами, під російською окупацією, переселенці і біженці в інших областях України чи за кордоном у своїй більшості не бачать чи не воліють бачити зв'язку між агресією Росії і їхнім голосуванням за В. Януковича в нетакому далекому 2010 р. І хоча сьогодні ніби некоректно говорити про цей зв'язок, але саме за Януковича була остаточно знищена українська армія (пригадуються наші добровольці в капцях влітку 2014 р. на Донбасі), ліквідовано виробництво сучасної зброї, патріоти в усіх провідних сферах (влада, бізнес, силові структури, ЗМІ) були замінені на відвертих колаборантів чи сором'язливих українофобів («да какая разлица»). Воістину, хто давнє спомінає, той клопіт має, а хто давнє забуває, той життя втрачає. Наголосимо, що без засвоєння цього уроку українці не заслуговують на мирне щасливе життя в Євросоюзі під ядерною парасолькою НАТО.

Отже, опитування січня 2023 р. зафіксувало засудження політики Януковича в усіх соціальних групах – серед жінок і чоловіків, різних вікових груп, всіх категорій за освітою і майновим станом, в усіх регіонах України в діапазоні від -91% (серед мешканців Заходу) до -66% (серед мешканців Сходу) із загальним балансом по Україні – 84%, в тому числі позитивне ставлення 7%, негативне 91% (інші відмовилися чи не змогли відповісти). Звернемо увагу на соціальне обличчя зазначених 7%, які позитивно оцінили президента-зрадника. Це 6% чоловіків і 7% жінок; у віковій групі найбільше позитиву він отримав у групі 30–39 років; 10% респондентів з загальною середньою освітою підтримали донецького мафіозі; 9% бідних; 6% містян і 8% сільського населення; 9% мешканців Півдня і 14% (sic!) Сходу (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19). І такі відсотки російський агент набрав під час збройної агресії Росії і тотального знищення Маріуполя, Харкова, Донбасу! Ці цифри є заклик до остаточного викорінення «руського мира» і олігархічної системи, вихованцем і лідером якої був В. Янукович.

7. Аналіз політичної діяльності П. Порошенка за результатами опитування

Петро Порошенко був президентом зовсім недавно, у 2014–2019 роках. Наразі він в опозиції до чинної влади, але не в опозиції до України. Він критикує нинішнього президента й уряд заради зміцнення ЗСУ і перемоги над ворогом. Не все у спадщині п'ятого президента сприймається суспільством однозначно. До цього додаються зусилля чинної влади, яка розглядає його як головну загрозу всередині країни і намагається дискредитувати його ім'я через підконтрольні ЗМІ, судові переслідування тощо. Все це безумовно вплинуло на думку українців при

опитуванні у січні 2023 р., хоча головну роль зіграли його помилки й невдачі.

За результатами опитування П. Порошенка позитивно оцінили 39% респондентів і негативно 58% з від'ємним балансом у -19%. Серед респондентів найбільше позитиву п'ятий президент отримав серед жінок (42%), вікових груп 40–49 років (40%), 50–59 років (44%) і 70+ років (43%). У групах за освітою і майновим станом його найбільше підтримали особи з вищою освітою (44%) та заможні (52%). Мешканці села краще за городян оцінили каденцію П. Порошенка (відповідно 43% і 37%). В регіональному вимірі П. Порошенко у більшій мірі підтримали на Заході (48%) і у Центрі (43%) (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України, 2023: 18–19).

Для коректності уявлень про авторитет П. Порошенка нагадаємо дані про його участь у президентських виборах 2019 року. Так, у I турі він набрав 15,95% голосів (3.014.609 виборців) і зайняв друге місце з 39 кандидатів, а у II турі 24,5% голосів (4.522.450 виборців) і зайняв друге місце після В. Зеленського. Найбільшу підтримку П. Порошенко отримав на Заході (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська області), на Вінничині і у м. Київ (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 р.). У 2014 р. на позачергових виборах Президента України 25 травня 2014 р. Петро Порошенко отримав 54,70% голосів (9.857.308 виборців), причому він переміг у 185-ти з 189 виборчих округів (97,88%), набравши найбільше голосів на Заході, у Центрі і в м. Києві (Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 25 травня 2014 р.).

Підсумовуючи, наголосимо, що П. Порошенко єдиний з перших президентів України продовжує залишатися у складі вищої ліги української політики і наразі його місце в історичній пам'яті українського народу ще остаточно не визначене.

8. Висновки. Підводячи підсумки, наголосимо, що вивчення результатів першого спеціального опитування стану історичної пам'яті українського народу у січні 2023 р. доцільно продовжити. Опитування зафіксувало значний позитивний поступ на важкому шляху формування модерної історичної пам'яті громадян України.

Аналіз ставлення українців до перших п'яти президентів держави засвідчує в цілому адекватні оцінки політичної діяльності Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка і В. Януковича. Водночас опитування виявило наявність порівняно суттєвих розходжень у ставленні до засадничих принципів поступу української державності та цивілізаційного вектору України. Найбільш важко модерна історична пам'ять утверджується серед недостатньо освічених і бідних соціальних груп, мешканців Сходу і Півдня. Водночас вік, стать і місце проживання (місто – село) суттєво не впливають на оцінки недавнього минулого.

Зауважимо, що на сучасний стан історичної пам'яті впливають реалії агресії Росії, що корегує наслідки опитування на користь національно-державницького дискурсу історії років незалежності.

Війна прискорила позитивні зрушення в історичній пам'яті українського народу. Разом з тим і єдність українців в даних умовах, і міру формування модерної історичної пам'яті не слід перебільшувати.

Література:

1. Верменич Я.В. Локальна історія як науковий напрям: Традиції й інновації історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 284 с.
2. Ясь О. Історіографія. *Енциклопедія історії України. Т. Україна – українці*. Кн. 2. Київ : Наукова думка, 2019. С. 36–50.
3. Галенко О. Про концептуальні та практичні підходи до створення наративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Київ, 2012. Вип. 6. С. 23–34.
4. Галушко К.Ю. У пошуках common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нاراتиву. *Український історичний журнал*. 2013. № 1. С. 4–23.
5. Клаузевіч К. Природа війни / Пер. Р. Герасимов. Харків : Vivat, 2018. 416 с.
6. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ : Генеза, 2005. 368 с.
7. Кульчицький С., Мищенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ : Центр Разумкова, 2018. 232 с.
8. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні. Київ : Академічна періодика, 2023, 318 с.
9. Віднянський С. Еволюція взаємовідносин України і Європейського Союзу в умовах російсько-української війни та їх вплив на трансформацію українського суспільства. Аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 64 с.
10. Скляр В. М. Етномовні процеси в українському просторі 1989–2001 рр. Харків : Ексклюзив, 2009. 544 с.
11. Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт (січень 2023) URL: https://www.pbnviar.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohishnogo-opytuvannya (дата звернення: 10.10.2023).
12. Кучма Л. Д. Україна – не Росія. Переклад з рос. на укр. Москва : Время, 2004. 560 с.
13. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 17 січня 2010 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-17-sichnya-2010-roku.html (дата звернення: 07.10.2023).
14. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-31-berezhnya-2019-roku.html (дата звернення: 10.10.2023).
15. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 25 травня 2014 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-25-travnya-2014-roku.html (дата звернення: 11.10.2023).

References:

1. Vermenych, Y. (2012). Lokal'na istoriya yak naukovyyu napryam: Tradytsiyi y innovatsiyi istoriyi Ukrayiny. [Local history as a scientific direction: Traditions and innovations of the history of Ukraine] Kyiv: Instytut istorii Ykrainy. [In Ukrainian]; Yas', O. (2019). Istoriohrafyya. [Historiography] In *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. T. Ukrayina – ukrayintsi*. Kn. 2, Kyiv: Naukova Dumka, pp. 36–50 [in Ukrainian].
2. Halenko, O. (2012). Pro kontseptual'ni ta praktychni pidkhody do stvorennya naratyvu istoriyi Ukrayiny v ramkakh chaso-prostorovoyi abo terytorial'noyi paradyhmy. [About conceptual and practical approaches to creating a narrative of the history of Ukraine within the time-space or territorial paradigm] In *Rehional'na istoriya Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh statey. K., 2012, 6*, pp. 23–34 [in Ukrainian].
3. Halushko, K. (2013). U poshukakh common sense: do dyskusiyi z pryvodu natsional'noho grand-naratyvu. [In search of common sense: to the discussion about the national grand narrative] In *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. 2013, 1. Pp. 4–23 [in Ukrainian].
4. Klauzevits, K. (2018). Pryroda viyny. [The nature of war.] Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
5. Kul'chyts'kyi, S. (2005). Pomarancheva revolyutsiya. [The Orange Revolution]. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
6. Kul'chyts'kyi, S., Myshchenko, M. (2018). Ukrayina na porozhi ob'yednanoyi Yevropy. [Ukraine on the threshold of a united Europe]. Kyiv: Razumkov Center [in Ukrainian].
7. Yakubova, L. (2023). Rashyzm: Zvir z bezodni. [Racism: Beast from the Abyss]. Kyiv: Academic Periodicals [in Ukrainian].
8. Vidnyans'kyi, S. (2023). Evolyutsiya vzayemovidnosyn Ukrayiny i Yevropeys'koho Soyuzu v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny ta yikh vplyv na transformatsiyu ukrayins'koho suspil'stva. Analychna dopovid'.

[The evolution of relations between Ukraine and the European Union in the conditions of the Russian-Ukrainian war and their impact on the transformation of Ukrainian society. Analytical report]. Kyiv: Instytut Istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Sklyar, V. (2009). Etnomovni protsesy v ukrayins'komu prostori 1989–2001 rr. [Ethno-language processes in the Ukrainian space 1989–2001]. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Istoriya ta derzhavno-politychna tradytsiya (naukovi resursy). Istorychna pam"yat': rezul'taty sotsiolohichnoho opytuvannya doroslykh zhyteliv Ukrainy. Analitychnyy zvit (sichen 2023) [History and state-political tradition (scientific resources). Historical memory: results of a sociological survey of adult residents of Ukraine. Analytical report (January 2023)]. Retrieved from: https://www.nbnviap.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzhavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohishnogo-opytuvannya [in Ukrainian].
11. Kuchma, L. (2004). Ukrayina – ne Rosiya. [Ukraine is not Russia] Moskva: Vremya [in Ukrainian].
12. (2010). Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 17 sichnya 2010 r. [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on January 17, 2010]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-17-sichnya-2010-roku.html [in Ukrainian].
13. (2019). Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 31 bereznya 2019 r. [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on March 31, 2019]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-31-bereznya-2019-roku.html [in Ukrainian].
14. (2014). Tsentral'na vyborcha komisiya. Vybery Prezydenta Ukrainy 25 travnya 2014 r. [Central Election Commission. Elections of the President of Ukraine on May 25, 2014]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-Ukraine-25-travnya-2014-roku.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2023
The article was received 20 October 2023